

КАРТОГРАФУВАННЯ ЛЬВОВА У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Плани Львова досліджено з позицій їх цільового призначення, умов створення, змістовного наповнення, відповідності нормативним документам. Визначено особливості створення та змісту основних типів планів міста для військових потреб, для потреб господарського розвитку міста, для туристів і мешканців міста. Картографування Львова визначено розвитком суспільних процесів у державі та відповідно домінуючими тенденціями розвитку картографування в СРСР. Характерними ознаками цього періоду були утаємниченість картографічної інформації та режимні обмеження на створення й використання різноманітних карт. Військові топографічні плани масштабу 1:10 000 та великомасштабні (1:5 000, 1:2 000) плани міста для господарських цілей видавали тільки з грифом “таємно”. На початок 1980-х років місто було забезпечено топографічними багатоаркушевими планами у масштабах 1:2 000 і 1:5 000. Дуже спрощені схеми Львова для гостей і жителів міста до початку 1970-х років видавали книжкові видавництва. З 1974 р. картографічні підприємства ГУГК монопольно випускають туристичні схеми міста із спотвореною та значно розвантаженою основою. Лише наприкінці 1980-х років із зменшенням режимних обмежень на відображення елементів географічної основи картографічна якість туристичних планів Львова поліпшується.

Ключові слова: Львів, план міста, топографічний план, схематичний план, туристичний план, таємність картографічних робіт, цензура, спотворення географічної основи.

Вступ

Картографічні твори Львова в історичному вимірі не тільки зафіксували багатотисячолітній розвиток міста, що особливо важливо для вивчення та дослідження історії містобудування, але й передають історію розвитку картографії. З їх допомогою можна простежити розвиток картографування міста, удосконалення методів і способів створення карт від польових до камеральних робіт.

Майже півстоліття упродовж 1939–1991 рр. (за винятком німецької окупації 1941–1944 рр.) картографування Львова здійснювали за радянської влади. Картографічне забезпечення потреб розвитку та функціонування міста, безпеки та оборони, гостей і мешканців міста потребувало створення різноманітної картографічної продукції. Великий вплив на картографування міста у радянські часи мала та обставина, що топографо-геодезична та картографічна галузі в СРСР з другої половини 1960-х років належали до військово-промислового комплексу. З одного боку, цим пояснюють пріоритетність фінансування картографо-геодезичних робіт, а, з другого, була необґрунтована засекреченість картографічної інформації та режимні обмеження на створення та використання карт.

Спеціальних досліджень, присвячених картографуванню Львова у радянський період, не проводили. Створення великомасштабних топографічних планів міста у перші післявоєнні роки у контексті загальної історії картографування Львова розглядала Е. С. Гаврилова [Гаврилова, 1956]. Окремі картографічні твори міста представлено на виставці “Картографічні видання Львова”, присвяченій 200-річчю Національного університету “Львівська політехніка”, та описано в каталозі виставки [Сосса та ін., 2016].

Мета

Картографічний доробок міста Львова радянського періоду для різноманітних потреб створений зусиллями багатьох інституцій і за різними підходами. На зміст, створення та використання планів міста суттєво вплинула радянська державна система організації топографо-геодезичного та картографічного виробництва. Тому метою нашого дослідження є виявлення особливостей і закономірностей картографування міста Львова для державних і суспільних потреб у радянський період.

Методика

Теоретичну та методологічну основу дослідження становили сучасні уявлення про значення

карти як важливого документа геопросторової інформації та про картографію як важливий метод фіксування стану подій та явищ. Вивчення картографування Львова упродовж певного часу передбачає вивчення історії ідей, уявлень і методів картографії, картографічного виробництва та власне картографічних творів. Розвиток суспільно-історичного процесу ми розглядаємо як комплекс багатьох складових. Тому дослідження проводилось з урахуванням суспільно-політичних реалій у СРСР і його впливу на процес картографування. Виявлені плани Львова досліджено з позицій їх цільового призначення, умов створення, змістовного наповнення, відповідності нормативним документам. Основні методи дослідження – порівняльно-історичний, інформаційного підходу.

Результати

Радянський період картографування Львова започатковано у 1939 р. встановленням радянської влади в Західній Україні та входженням її до складу СРСР.

Розпочаті Львівським філіалом проектного інституту “Діпромісто” на початку 1940 р. роботи з розроблення генерального плану забудови міста потребували відповідного картографічного забезпечення. Вивчення та оцінка наявних польських картографічних матеріалів міжвоєнного періоду (план Львова масштабу 1:5 000, 1938 р. – за матеріалами аерознімання 1933 р.; матеріали топографічного знімання масштабу 1:1 000, 1936–1939 рр.), виконані експертною комісією Народного комісаріату комунального господарства УРСР (НККГ УРСР), зумовили необхідність проведення низки геодезичних і топографічних робіт. Упродовж 1940–1941 рр. виконано комбіновані зйомки в масштабі 1:1 000 на площі 181 га і мензульну зйомку в масштабі 1:2 000 на площі 150 га [Гаврилова, 1956, с. 69, 70]. Однак німецька окупація міста у 1941–1944 рр. під час Другої світової війни призупинила виконання цих робіт.

Хронологічно перший топографічний план Львова у радянські часи видала військово-топографічна служба Червоної армії на Саратовській військово-картографічній фабриці у лютому 1944 р. Зазначимо, що саме на цю фабрику у липні 1941 р. було евакуйовано обладнання, архіви та персонал Київської карто-

графічної частини. Військовий топографічний план масштабу 1:15 000 укладено за камерально віддешифрованими фотопланами масштабу 1:20 000 аерознімань 1941 р. та з використанням окремих матеріалів на січень 1944 р. Перелік військово-промислових об’єктів і визначних споруд міста дано станом на 1939 р. Видання плану на початку 1944 р. свідчило про завчасну підготовку картографічного забезпечення радянських військ до визволення міста.

У вересні 1947 р. вийшло у світ видання військового топографічного плану Львова, правда уже в масштабі 1:10 000. План укладено на основі польського плану масштабу 1:5 000 1938 р. з рекогносцируванням у 1944–1945 рр. і видано на Київській військово-картографічній фабриці. У вихідних даних плану вказано для використаного польського плану 1936 р., однак це був рік завершення укладання плану професором Львівського політехнічного інституту Едмундом Вількевичем за матеріалами аерофотознімання 1933 р.

Для післявоєнної відбудови та реконструкції міста необхідною була топографічна основа для розроблення та створення генерального плану міста, проектів розміщення першочергового житлового та промислового будівництва, магістральних інженерних мереж і комунікацій, транспортних шляхів тощо. Для виносу проектів на місцевість була потрібна високоточна геодезична основа. Тому невідкладним завданням стало створення топографічних планів у масштабах 1:2 000 і 1:5 000.

Потрібно зазначити, що багато міст України, зокрема великі промислові центри, у роки Другої світової війни були дуже зруйновані. Наявних потужностей для виконання необхідних топографо-геодезичних і картографічних робіт явно не вистачало. Основний виконавець робіт із великомасштабного картографування міських поселень республіканський трест “Геотопозйомка” НККГ УРСР хоч і значно збільшив виробничі потужності, організувавши у 1944 р. свої підрозділи у великих містах України, проте одночасно проводити роботи в багатьох містах був неспроможний. Тому у містах, де були матеріали довоєнних знімань, великомасштабні топографічні плани для господарських цілей створювали, оновлюючи наявні матеріали методом рекогносцирування мензулою.

Для виконання робіт зі створення генерального плану Львова, розпочатих у 1954 р. згідно з постановою Ради Міністрів УРСР, київським проектним інститутом “Діпромiсто”, необхідно було мати актуальні плани міста у масштабах 1:5 000 і 1:10 000. Для укладання топографічного плану Львова масштабу 1:5 000 у стислі терміни трест “Геотопозйомка” використовує матеріали попередніх зніманих: планшети актуальних зніманих масштабу 1:2 000, що покривали більше половини території міста; матеріали зніманих масштабу 1:500 (1945–1948 рр.); декілька планшетів зніманих масштабу 1:1 000 (1940, 1947 рр.) [Гаврилова, 1956, с. 71–73].

План масштабу 1:5 000 укладено у 1954 р. на 23-х прямокутних аркушах розміром 62,5×50 см за наявними та новоствореними планшетами масштабу 1:2 000. Оскільки використані на плані умовні знаки дещо відрізнялись від прийнятих у 1953 р. умовних знаків ГУГК, то на кожному аркуші за східною рамкою подано таблицю умовних знаків будівель. План укладений у місцевій системі координат і в Адриатичній системі висот (за початок висот у колишній Австро-Угорщині прийнято висотний знак, закладений у м. Трієсті (Італія) з автоматичним водопоказчиком і який має позначку +3,352 м над його нулем). Суцільні горизонталі на плані проведені через 2 м. Всі назви подано російською мовою із збереженням української транскрипції власних назв.

Видавничі оригінали плану Львова масштабу 1:5 000 не викреслювали. У 1955 р. з укладальницьких оригіналів у фоторепродукційному відділі тресту “Геотопозйомка” на друкарському офсетному верстаті виготовлено тираж плану обсягом 33 примірника. Відбитки надруковані у дві фарби (ситуація і підписи – чорна, рельєф – світло-коричнева) і призначалися для розроблення генерального плану міста Львова та потреб головного архітектора міста.

На основі плану масштабу 1:5 000 упродовж 1954–1955 рр. у тресті “Геотопозйомка” укладено план Львова масштабу 1:10 000 на 8 аркушах. Розміри аркушів були аналогічні розмірам аркушів плану масштабу 1:5 000 (62,5×50 см). План оформлено у прийнятих умовних знаках для топографічних планів масштабу 1:10 000 (ГУГК, 1951).

Для вирішення питань благоустрою міста проводять зйомки та викреслюють плани у масштабах 1:500, 1:1 000 і 1:2 000.

Для широкого загалу населення призначено “Схематичний план міста Львова”, який у 1947 р. видало Добровільне пожежне товариство накладом 15 000 примірників (рис. 1). Одноколірний план (реклама – у дві фарби) створено у Львівському облпроекті: уклав Л. Трифон під редакцією В. Новікова та П. Міщенко. План розміром 50,5 × 67,5 см практично відображає всі вулиці та площі міста, містить їх нові назви, що є головним достоїнством цього видання. Хоча з картографічного боку це був доволі простий план. Перелік вулиць та площ міста подано на зворотній стороні плану.

Рис. 1. Фрагмент “Схематичного плану міста Львова”, 1947 р.

Львів, як будь-яке велике місто, повинен був мати план міста для широких верств населення. Як історико-культурний центр, в якому зосереджено численні історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятники, музеї, пам'ятки садово-паркового мистецтва, Львів потребував і туристичного плану. Однак в умовах політичних і економічних реалій 1950-х – початку 1960-х років Львів не був особливо відвідуваним містом. Період хрущовської відлиги сприяв розвитку іноземного туризму в СРСР. Радянська влада була зацікавлена поліпшити міжнародний імідж держави й отримати валютні надходження від перебування закордонних туристів. У 1964 р. Створено Управління з іноземного туризму УРСР і відповідне регіональне відділення Всесоюзного акціонерного товариства “Інтурист” у Львівській області. Невисокими темпами починає розвиватися внутрішній туризм.

Упродовж кінця 1950-х – початку 1970-х років видавали мало планів Львова для гостей і жителів міста. Здебільшого це були туристичні схеми міста з трасами міського транспорту, які випускали окремим виданням книжкові видавництва. Такі малоінформативні схеми до початку 1970-х років видавало великими тиражами львівське книжкове видавництво “Каменяр”.

Так, видання “Львів. Схема міста. Львов. Схема города” було надруковане видавництвом у 1972 р. загальним накладом 200 000 примірників [Львів. Схема міста, 1972]. Основний зміст схеми становила мережа вулиць з нанесеними маршрутами міського транспорту, паркові насадження та об’єкти обслуговування. Міські квартали показані оранжевим фоном без виділення забудованих і незабудованих частин міста, а парки – схематичним рисунком на блідо-зеленому фоні. Із вулиць схематично показані головні та вулиці, по яких проходять маршрути транспорту (трамваї, тролейбуси, автобуси, стоянки таксі). Всього показано та підписано на схемі 214 вулиць і площ. На полях плану розміщено чорно-білі фотографії атракційних об’єктів міста. Символічним для епохи є розміщення на першому місці фото Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, а також Холму Слави. Із об’єктів обслуговування відображені пам’ятники, музеї, архітектурні пам’ятки, вищі навчальні заклади, театри, кінотеатри, палаци та будинки культури, спортивні споруди, готелі, універмаги, вокзал. Зазначені об’єкти на схемі показано геометричними значками, пронумеровано та подано у відповідних переліках на звороті схеми. У картографічному відношенні схеми були надзвичайно примітивними, на них відсутні навіть залізниці. У тексті для користувачів плану зазначено, що “схема умовна і безмасштабна”.

Такі схеми видавали українською мовою (номенклатура назв вулиць, площ, парків, кладовищ), а переліки показаних об’єктів і підписаних вулиць та площ подавали двома (українська, російська) або трьома (українська, російська, англійська) мовами. Подібні спрощені схеми міста без маршрутів міського транспорту містилися в поодиноких путівниках.

Картографування Львова у післявоєнний час визначалося насамперед домінуючими тенденціями розвитку картографування в СРСР. Кар-

тографо-геодезична діяльність поступово була повністю монополізована державою. Військово-топографічна служба Збройних сил СРСР відповідала за забезпечення топографо-геодезичною та картографічною інформацією військового відомства – займалась картографуванням території СРСР (топографічні карти від масштабу 1:50 000 і дрібніше, топографічні плани важливих у військовому відношенні міст), делімітацією та демаркацією державного кордону та картографуванням території зарубіжних країн. Цивільна державна картографо-геодезична служба, в особі Головного управління геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР (ГУГК), забезпечувала створення топографічних карт на територію СРСР у масштабах 1:10 000 і 1:25 000, здійснювала великомасштабні знімання міських населених пунктів та видання нетаємних карт для населення.

Після входження у 1967 р. ГУГКу до складу військово-промислового комплексу СРСР утаємниченість у галузі геодезії та картографії значно посилювалась, особливо з початку 1970-х років. Необґрунтована утаємниченість та режимні обмеження в галузі значно ускладнили як процеси проведення топографо-геодезичних і картографічних робіт зі створення планів міста, так і можливості використання планів у господарській діяльності, мешканцями та гостями міста. Правом виконання топографо-геодезичних робіт на ділянках площею понад 10 км² наділялись лише підприємства ГУГК, а підприємства інших міністерств і відомств могли виконувати такі роботи на ділянках тільки до 10 км². З початку 1970-х років усі карти, які укладав ГУГК на територію України, готували лише російською мовою.

У 1970-х роках підрозділи ГУГК виконують великі обсяги робіт зі створення великомасштабних топографічних планів, які були необхідні для різних видів і етапів проектування. Основні підходи до створення, основні вимоги до змісту та оформлення планів міст масштабів 1:5 000, 1:2 000, 1:1 000 і 1:500 закріплено відповідними нормативно-технічними документами [Основные положения ..., 1970; Основные положения ..., 1979].

Топографічні плани масштабу 1:5 000 призначають для розроблення генеральних планів міст і

проектів розміщення першочергового будівництва, інженерних мереж і комунікацій, транспортних шляхів, інженерної підготовки, земельно-господарського облаштування та озеленення території тощо. Топографічні плани масштабів 1:5 000 і 1:2 000 мали гриф “Тасмно”, а масштабів 1:1 000 і 1:500 – “Для службового користування”.

Топографічні плани Львова масштабів 1:5 000 і 1:2 000, створені в середині 1950-х років, у зв’язку з інтенсивним житловим і промисловим будівництвом у місті, прокладанням транспортних шляхів, за двадцять років значною мірою застаріли. Тому за розпорядженням ГУГК від червня 1974 р. Підприємство № 13 у 1976–1980 рр. проводить топографо-геодезичні роботи для створення плану міста на об’єкті “Львів”. Польові геодезичні та топографічні роботи виконувала Експедиція № 247 Підприємства № 13, а камеральні роботи – Експедиція № 247 і цехи № 1 та № 2 Підприємства № 13.

Як планову геодезичну основу на всю територію міста у 1977–1979 рр. розвинуто мережу полігонометрії 4 класу, 1 і 2 розрядів. Роботи виконували у місцевій системі координат. За початок координат прийнято пункт триангуляції 2 класу “Львів” (“Високий Замок”). Для створення висотної основи міста та для забезпечення стереотопознімання масштабів 1:2 000 і 1:5 000 висотним обґрунтуванням на об’єкті “Львів” у 1977–1979 рр. проведено роботи з нівелювання II, III і IV класів. Нівелювання виконано в Адриатичній і Балтійській системах висот.

Для виконання топографічних робіт у 1974 р. виконало аерознімання Українське управління цивільної авіації у масштабах 1:20 000 з Фк = 200 мм і 1:10 000 з Фк = 100 мм. Матеріали зальоту використовували для створення планової основи, фотопланів, дешифрування елементів змісту плану, стереоскопічної рисовки рельєфу.

Контурна частина й окремі елементи рельєфу (крім горизонталей) на створювані плани нанесено у результаті дешифрування. На аркушах стереотопографічної зйомки масштабів 1:5 000 і 1:2 000 дешифрування виконували на фотопланах. Польове дешифрування поєднували з камеральним. Рисовку рельєфу та укладання оригіналів топографічних планів проводили стереоскопічним методом на універсальних приладах СД-2, СД-3 і СЦ-1. Рисовку

рельєфу з перерізом 1 м виконано по матеріалах суцільної висотної підготовки.

Підготовку топографічних планів до видання здійснив у 1980 р. цех № 2 Підприємства № 13. Загалом підготовлено до видання 101 трапецію (73 повних і 28 неповних) площею 87,25 км² масштабу 1:2 000 і 50 трапецій (45 повних і 5 неповних) площею 75,75 км² масштабу 1:5 000. З видавничих оригіналів топографічних планів Львова масштабів 1:2 000 і 1:5 000 виготовлено одноколірні відбитки по 30 примірників, з яких 3 на кальці. Топографічні плани мали обмежувальний гриф “тасмно” (рис. 2).

Рис. 2. Фрагмент топографічного плану міста масштабу 1: 5 000, 1980 р.

Із видавничих оригіналів плану масштабу 1:5 000 фотомеханічним шляхом із зменшенням у 2 рази без генералізації виготовлено збірні плани масштабу 1:10 000. 18 оригіналів покривали площу 189 км² і з них виготовили 21 одноколірний відбиток, з яких 3 на кальці.

Топографічний план Львова масштабу 1:5 000 оновлено та перевидано у 1985 р. на 58 аркушах.

Поряд зі створенням топографічних планів міських поселень передусім для містобудівельних цілей, яке проводили підприємства та організації ГУГК, підрозділи Військово-топографічної служби випускали топографічні плани великих міст для воєнних потреб. Основні вимоги до змісту та оформлення планів міст масштабів 1:10 000 і 1:25 000, технологія укладання планів із використанням картографічних і аерозніма-льних матеріалів та підготовка їх до видання жорстко регламентовано відповідними нормативно-технічними матеріалами, затвердженими начальником Військово-топографічного

управління Генерального штабу ЗС СРСР і начальником ГУГК при РМ СРСР [Наставление, 1972; Руководство 1978].

Такі військові топографічні плани призначали для детального вивчення міст і підходів до них, орієнтування, виконання точних вимірювань і розрахунків під час планування та проведення заходів оборонного значення. Вони достовірно та точно відображали місцезоложення об'єктів місцевості; забезпечували швидке виявлення важливих об'єктів і орієнтирів, магістральних вулиць, перешкод на підходах до міст; забезпечувати можливість швидкого визначення прямокутних і географічних координат, абсолютних і відносних висот, містили довідку і перелік підписаних назв вулиць. Плани міст для оборонного відомства створювались у поперечно-циліндричній проекції Гаусса, обчисленій за параметрами еліпсоїда Красовського в системі координат 1942 р. та Балтійській системі висот.

З огляду на велику завантаженість військових картографів створенням топографічних карт і планів на зарубіжні території роботи з укладання та підготовки до видання таких планів міст часто виконували цивільні. У цьому разі топографічні плани могли бути видрукувані у двох варіантах: під маркою Генерального штабу і під маркою ГУГК. Так, останнє видання топографічного плану Львова масштабу 1:10 000 для воєнних цілей радянського періоду підготовлено у Підприємстві № 13. Роботи з укладання та підготовки до видання виконано за замовленням Військово-топографічного управління (так званий Замовник № 9). План укладено у 1975 р., а у 1984 р. виправлено за матеріалами аерознімальних та обстеження на місцевості. На чотирьох аркушах план надрукували у листопаді 1987 р. на Київській військово-картографічній фабриці (рис. 3).

На виконання постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС “Про заходи щодо подальшого розвитку туризму і екскурсій в країні” 1969 р. ГУГК починає інтенсивно розвивати з початку 1970-х років новий напрям туристичного картографування – створення туристичних схем оглядових, маршрутних і міст. Відтоді туристичні схеми міст видають виключно підрозділи ГУГК, а книжковим видавництвом заборонено займатись створенням картографічної

продукції навіть з доволі схематичним зображенням внутрішньоміської ситуації.

Рис. 3. Фрагмент топографічного плану міста масштабу 1: 10 000, 1987 р.

З 1974 р. головне картографічне підприємство України Фабрика № 1 ГУГК (з 1977 р. – Науково-редакційне картоукла-дальне підприємство, нині – Державне науково-виробниче підприємство (ДНВП) “Картографія”) починає регулярно видавати російською мовою план міста “Львов. Туристская схема” без зазначення масштабу (1974, 1976, 1977, 1979). Схематичні плани видавали великими тиражами. Наприклад, видання плану міста 1976 р. надруковано накладом 314 000 примірників. Окремо зауважимо, що відтоді всі картографічні твори Львова для відкритого опублікування розробляли, укладали та готували до видання на вищезазначеному підприємстві у Києві, але в умовах закритості картографічної галузі у вихідних даних видавничою організацією зазначали “Москва: ГУГК СРСР”.

Перше видання туристичної схеми міста 1974 р. (редактор О. І. Коляда) за змістом і докладністю зображення географічної ситуації мало чим відрізнялося від попереднього видання видавництва “Каменяр” [Львов. Туристская схема, 1974] (рис. 4). Правда, формат було дещо зменшено (49 × 69 см), а масштаб – дещо збільшено. Тому територія картографування міста незначною мірою зменшилася. За рахунок приблизно десяти-процентного збільшення навантаження вулицями на схемі показано та підписано практично таку саму кількість вулиць (218) і з такою ж їх рисовкою. На перших схемах ГУГК (1974, 1976) також не було

показано залізниць, які почали зображувати у наступних виданнях. Безумовно кращим стало кольорове оформлення плану. Цьому сприяло також розміщення на обкладинці та на звороті кольорових фотоілюстрацій. Розфарбування міста дано за міськими районами, які відтоді стали показувати на туристичних планах.

Подібним до попередніх видань схем міста було навантаження тематичного змісту. Відповідно до духу часу з'явилися рубрики об'єктів "Пам'ятники та пам'ятні місця історико-революційних подій", "Пам'ятники та місця, пов'язані з подіями Великої вітчизняної війни". У переліку архітектурних пам'яток на відміну від попередніх видань почали упускати назви церков і костелів, зазначаючи лише, що це архітектурні пам'ятки.

Рис. 4. Фрагмент туристської схеми "Львов", 1974 р.

На основі російськомовного плану міста "Львов. Туристская схема" у 1979 р. видано практично ідентичні схеми міста англійською, німецькою та французькою мовами (редактор Ю. І. Лоза). Назви вулиць, площ, парків транслітеровані латинкою і були однаковими на всіх планах, виданих іноземною мовою (рис. 5).

Рис. 5. Фрагмент туристської схеми "Lwow", 1979 р.

Потрібно зазначити, що з першої половини 1970-х років в історії радянської картографії почався період найбільшого утаємнення у сфері виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт у СРСР. Практично всі процеси від постановки на виробництво, створення та використання картографічних матеріалів були жорстко регламентовані. Для створення, наприклад, будь-яких карт відкритого користування картографічні підрозділи ГУГК були зобов'язані використовувати як основний картографічний матеріал спотворену карту-основу СРСР масштабу 1:2 500 000 видання 1976 р. Так, географічну основу обласних адміністративних карт у масштабі 1:400 000 створювали на картографічному виробництві фотомеханічним збільшенням карти-основи у 6,25 рази і окомірною (!) доукладання необхідних елементів, відсутніх на цьому основному картографічному матеріалі.

Створення планів міст регламентувала "Инструкция о порядке составления и издания планов городов, предназначенных для открытого опубликования и служебного пользования, организациями министерств и ведомств СССР (СПГ-73)" [Инструкция СПГ-73, 1973]. Вона встановлювала порядок укладання та видання (розмноження) планів міст, призначених для відкритого опублікування та з грифом "для службового використання", включно з наданням дозволів на виконання таких робіт, а також визначала зміст і точність цих планів.

Основний картографічний матеріал для створення плану мав, як правило, обмежувальний гриф "Темно", а укладена основа повинна була бути розсекреченою. Для цього виготовлену на ватмані голубу копію з основного картматеріалу розрізали на невеликі клаптики розміром 5–8 см і наклеювали на жорстку основу відповідно до вимог Інструкції СПГ-73. У разі наклеювання клаптики голубої копії потрібно було неоднорідно розсувати між собою в різних місцях плану для спотворення масштабу, напрямків вулиць, кутів примикання вулиць між собою тощо. Обов'язковими були відхилення напрямку північ – південь на декілька градусів, більший масштаб плану у центральній частині міста та менший – на периферії міста. За мозаїкою таких порізаних і розсунутих фрагментів географічної основи

міста укладали спотворений план міста, який ще мав обмежувальний гриф “Таємно”. Лише після перевірки у Територіальній інспекції державного геодезичного нагляду України та Молдавії на відповідність дотримання вимог Інструкції СПГ-73 географічна основа схематичного плану ставала відкритою.

Для уніфікації та стандартизації змісту туристичних планів міст відкритого користування, що видавалися картографічними підрозділами ГУГК, наказом начальника ГУГК від 28.12.1979 р. введена в дію інструкція “Руководящий технический материал по созданию туристских схематических планов городов на русском, национальных и иностранных языках и схем городского пассажирского транспорта” (РТМ-68-13.03-79). Укладання географічної основи проводиться строго відповідно до Інструкції СПГ-73. Масштаб плану повинен бути не більше 1:10 000, але без зазначення на плані. На лицьовій сторні обкладинки дається підпис “Туристична схема” або “Схема пассажирського транспорту”. Фоном на плані виділяють водні поверхні, зелені насадження, квартали та незабудовані частини міста (кольором кварталів, але слабшої інтенсивності). Із залізниць показують лише основні лінії, під’їзні колії відображати було заборонено.

Тематичний зміст схематичних планів міст включав показ стандартними умовними позначеннями таких елементів навантаження: туристичні організації, пам’ятки історії та культури, культурно-освітні заклади, об’єкти обслуговування (готелі, заклади харчування та ін.), заклади транспорту та інші об’єкти (дитячі залізниці, ботанічні сади, зоопарки, кладовища тощо).

У РТМ зі створення туристичних схематичних планів міст багато уваги приділяють якісному художньому оформленню видань, підбору кольорових ілюстрацій. Обкладинка плану міста повинна бути яскравою та привабливою. При відбиранні кольорових ілюстрацій рекомендовано надавати перевагу зображенням сучасних пам’яток архітектури та новобудов, воєнних та історичних пам’ятників, пам’ятникам видатним людям, спортивним спорудам, культурно-освітнім закладам. Зображення пам’яток культової архітектури на обкладинках схем дозволялося лише у виняткових випадках із числа пам’яток всесвітньо відомих.

Наступні видання ГУГК плану міста “Львов. Туристская схема” (1982, 1984) виходять у світ у дещо видозміненому форматі (52 × 72 см), із невеликим збільшенням території картографування міста та з новим художнім оформленням. Вдале збільшення врізки центральної частини міста, виділення кварталів і незабудованої території міста, деяке збільшення показаних вулиць (242) загалом не змінили слабкого картографічного наповнення. У 1982 р. цю схему міста видано англійською, німецькою та французькою мовами.

На основі туристичної схеми міста, виданої у 1982 р., укладено та підготовлено до видання план “Львов. Схема пассажирского транспорта”, яка двічі виходила у світ у 1984 і 1986 рр. (рис. 6). Видання містить врізку “Схема приміських маршрутів автобусного та залізничного транспорту”.

Рис. 6. Фрагмент схеми пассажирського транспорту “Львов”, 1984 р.

Спроба демократичних змін у радянському суспільстві у другій половині 1980-х років позитивно позначилась на розвитку картографування. Було розроблено та затверджено “Інструкцію о порядке составления и издания планов городов и других населенных пунктов, предназначенных для открытого опубликования и с грифом “для служебного пользования” (СПГ-88)”, яка замінила Інструкцію СПГ-73 [Інструкція СПГ-88]. Плани міст, які призначені для відкритого опублікування, тепер можна укласти в масштабі 1:5 000 і дрібніше, а плани з грифом для службового користування – у масштабі 1:2 000 і дрібніше. На планах відкритого користування справжні координати географічних об’єктів не повинні визначатись із точністю краще ніж 150 м. Орієнтування таких планів міста за напрямком “північ-південь” дається, як

правило, з відхиленням 2–3°. Стало можливим відображення рельєфу відмивкою, гіпсометричним розфарбуванням, умовними знаками (обриви, яри, скелі), підписами об'єктів рельєфу.

Із врахуванням вимог Інструкції СПГ-88 розроблено “Руководство по созданию планов городов, предназначенных для открытого опубликования”, яке наказом ГУГК СРСР № 172 п від 16.05.1989 р. затверджено як тимчасовий нормативний документ [Руковод-ство ..., 1989]. Керівництво визначало призначення планів міст, основні вимоги до них, регламентувало коло питань, пов'язаних із їх редагуванням, укладанням, підготовкою до видання та перевидання, порядок їх затвердження. Нові нормативні документи зняли низку обмежень із відображення географічної основи та тематичного змісту. На планах міст уже дозволяється показувати нумерацію кутових будівель і споруд. Однак багато обмежень на зображення географічних об'єктів ще залишалося. На планах міст заборонено показувати і підписувати пункти планової та висотної геодезичної мережі; склади та бази; тупикові залізниці та під'їзні шляхи; військові та режимні об'єкти; назви заводів, фабрик та інших промислових об'єктів, крім дозволених до відкритого опублікування; характеристики ліній електропередачі, залізниць, тунелів, мостів тощо.

Важливо зазначити, що у другій половині 1980-х років окремі підходи до укладання географічної основи та подачі тематичної інформації впроваджували на картографічному виробництві ще до виходу офіційних нормативних документів.

Часткове зняття раніше жорстко регламентованих обмежень дало змогу поліпшити детальність, точність і загалом якість планів міст для широких верств населення. Останні туристичні плани Львова радянського періоду видано до виходу вищезазначених інструкцій, тому вони ще називалися туристичними схемами і їх видавали без зазначення масштабу. Однак картографічна складова цих планів безумовно стала кращою. Свідченням цього є видання у 1986 р. плану “Львов. Туристская схема” (перевидана у 1987 і 1988 рр.) дещо більшого розміру (69×72 см) із значно кращою картографічною основою (збільшено кількість показаних вулиць, точнішою стала основа). Додатково на плані показано

схему Музею народної архітектури та побуту. У 1987 р. вийшла у світ “Львів. Туристська схема”, вперше видана ГУГК українською мовою (на основі російськомовної схеми 1986 р.) [Львів, 1987].

Новим напрямом картографування для потреб туризму стали атласи туриста, які почали випускати в СРСР із середини 1980-х років. Атлас туриста “Львов” (1989) відобразив історико-культурну привабливість знаного туристичного центру України [Львов, 1989]. Атлас мав доволі докладну і точну географічну основу, відображав значну кількість вулиць міста, яких раніше не показували на картах відкритого опублікування (рис. 7). Загалом на плані відображено та підписано 654 внутрішньоміських об'єктів на 27 сторінках атласу вміщено план міста з виділенням у більшому масштабі центральної частини. При укладанні основи плану візуально використовували топографічний план міста масштабу 1:5 000 (1980). План доповнений переліком визначних пам'яток та об'єктів інфраструктури міста. В атласі відображено екскурсійні маршрути, поміщено детальні плани парків і карти маршрутів пасажирського транспорту.

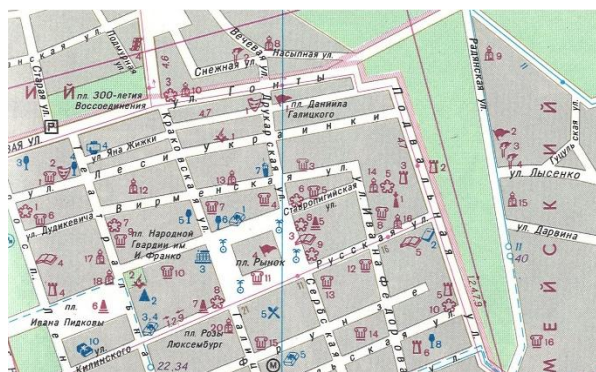

Рис. 7. Фрагмент сторінки з атласу туриста “Львов”, 1989 р.

Наукова новизна та практична значущість

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уперше у хронологічній послідовності багатоаспектно розглянуто картографування у радянський період великого адміністративного, промислового, культурного та туристичного центру Західної України міста Львова. Визначено особливості створення та змісту основних типів планів міста для військових потреб, для

потреб господарського розвитку міста, для туристів і мешканців міста. Відзначено вплив режимних обмежень на відкрите опублікування картографічної інформації у радянські часи на розвиток картографування Львова.

Виявлені різноманітні картографічні твори Львова, визначені передумови, підходи та принципи їх створення становлять практичну значущість результатів дослідження для фахівців-виробничників картографо-геодезичної галузі, дослідників багатогранної історії міста та історії картографії.

Перспективою цього дослідження є оцінювання точності зображення географічної основи на планах Львова, створених у радянський період для різних цілей.

Публікацію фінансує Польське національне агентство з питань академічного обміну за програмою Міжнародних академічних партнерств із проєкту “Організація 9 Міжнародної науково-технічної конференції “Інженерія довкілля, фотограмметрія, геоінформатика – сучасні технології та перспективи розвитку”.

Висновки

Картографування Львова у радянські часи визначено розвитком політичних процесів у державі та відповідно домінуючими тенденціями розвитку картографування в СРСР. Характерними ознаками цього періоду були необґрунтована утаємниченість картографічної інформації та режимні обмеження на створення й використання різноманітних карт. Військові топографічні плани та великомасштабні плани міста для господарських цілей видавали тільки з грифом “таємно”. На початок 1980-х років місто було забезпечено топографічними багатоаркушевими планами у масштабах 1:2 000 і 1:5 000. Примітивні, дуже спрощені схеми Львова для гостей і жителів міста до початку 1970-х років видавали книжкові видавництва. З 1974 р., в умовах повної монополізації державою виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт, картографічні підприємства ГУГК регу-

лярно випускають туристичні схеми міста із спотвореною та значно розвантаженою основою. Лише наприкінці 1980-х років із зменшенням режимних обмежень на відображення елементів географічної основи картографічна якість туристичних планів Львова поліпшується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гаврилова Э. С. Карта города Львова и ее развитие. [Львов], 1956. 80 с.
- Инструкция о порядке составления и издания планов городов и других населенных пунктов, предназначенных для открытого опубликования и с грифом “для служебного пользования” (СПГ-88). М.: ГУГК, 1989. 16 с.
- Инструкция о порядке составления и издания планов городов, предназначенных для открытого опубликования и служебного пользования, организациями министерств и ведомств СССР (СПГ-73). М.: ГУГК, 1973. 20 с.
- Львів. Схема міста. Львов. Схема города. Львів: Вид-во “Каменярь”, 1972.
- Львів. Туристська схема. М.: ГУГК, 1987.
- Львов. Атлас туриста. М.: ГУГК, 1989. 128 с.
- Львов. Туристская схема. М.: ГУГК, 1974.
- Наставление по составлению и подготовке к изданию планов городов. М.: РИО ВТС, 1972. 75 с.
- Основные положения по созданию топографических планов масштабов 1:5 000, 1:2 000, 1:1 000 и 1:500. М.: ГУГК при СМ СССР, 1970. 13 с.
- Основные положения по созданию топографических планов масштабов 1:5 000, 1:2 000, 1:1 000 и 1:500. М.: ГУГК при СМ СССР, 1979. 17 с.
- Руководство по картографическим и картоиздательским работам. Ч. 4. Составление и подготовка к изданию планов городов. М.: РИО ВТС, 1978. 111 с.
- Руководство по созданию планов городов, предназначенных для открытого опубликования. М.: ПКО “Картография”, 1989. 37 с.
- Руководящий технический материал по созданию туристских схематических планов городов на русском, национальных и иностранных языках и схем городского пассажирского транспорта. М.: ЦНИИГАиК, 1980. 42 с.
- Сосса Р., Кришталович У., Шишка О. Картографічні видання Львова: Каталог виставки, Львів, 6–8 грудня 2016 р. Л.: Вид-во Львівської політехніки, 2016. 28 с.

R. SOSSA

Department of Cartography and Geospatial Modelling, Lviv Polytechnic National University, 12, S. Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine, e-mail: Rostyslav.I. Sossa@lpnu.ua

MAPPING OF LVIV IN THE SOVIET PERIOD

Objective of our research is to identify the specific nature and common trends of Lviv mapping for government and social needs in the Soviet period. **Methodology.** The theoretical and methodological basis for the research was the contemporary understanding of a map to be an important document that contains geospatial information and of mapping to be an important method of documenting events and phenomena. Studying Lviv mapping over a certain period of time covers studying the history of ideas and methods of mapping, map production and maps themselves. The research has considered the social and political reality of the USSR and the effect it had on the mapping process. **Results.** Lviv city maps have been researched from the perspective of their intended use, map-making conditions, information, and regulatory compliance. Specific nature of map-making and information of the city maps for military needs, for the city business development needs, for the needs of the city guests and residents has been outlined. Lviv mapping was predetermined by the social processes then occurring within the state and by the accordingly prevailing trends of mapping development in the USSR. Typical of that period was secrecy of mapping information and security restrictions of making and using various maps. 1:10 000 scale military topographic maps and large 1:5 000, 1:2 000 scale city maps for business needs were only published “secret”-marked. In early 1980s, the city was provisioned with 1:2 000 and 1:5 000 scale multi-sheet topographic maps. Until the beginning of 1970, light-version Lviv city layouts for guests and residents were published by book publishers. Starting 1974, cartography companies of the Central Authority for Geodesy and Cartography (GUGK) began exclusively publishing tourist-oriented Lviv layouts with distorted and very much lightened basis. Only in late 1980s, as the security restrictions for mapping the geographic basis got mitigated, the quality of Lviv maps for tourists started getting better. **Scientific novelty** of the research is that it is the first time when mapping of the Soviet-period Lviv has been studied chronologically, from a different perspective. **Practical relevance** of the research results is various Lviv maps and layouts found, and the prerequisites, methods and principles of their compilation.

Key words: Lviv, city maps, topographic maps, city scheme, tourist maps, censorship, distorted geographic basis..

Надійшла 20.12.2019 р.